

Traducción al vascuence de un capítulo de "El Quijote"

por

A. Yrigaray

EL BOLETIN DE LA SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS se hace presente en el IV Centenario del nacimiento de Cervantes, a quien hay que calificar con un tópicu ineludible de *inmortal*. Si él mismo aventuró que no habrá lengua "donde no se traduzca el Quijote", queremos nosotros darle satisfacción y quitársela a Montalvo, a quien no halagaba mucho que se hiciese hablar al héroe manchego en el *extravagante vascuence*.

El capítulo que damos, traducido por nuestro colaborador don Angel de Irigaray, es el IX, "donde se concluye y da fin a la estupenda batalla que el gallardo vizcaíno y el valiente manchego tuvieron". Otros capítulos hay también vertidos al idioma de Axular, pero hemos preferido éste por su asunto y por la personalidad del traductor, tan vinculado a nuestra obra. Pero advertimos que no es ésta la única aportación del BOLETIN al IV Centenario de Cervantes. Otras vendrán en éste y en sucesivos números.

IX GARREN ATALA

NON ETSIA EMATEN ZAION, EUSKALDUN (1) LERDENAK
ETA MANCHA'TAR KEMENTSUAQ, ELKARREKIN IZAN
ZUTEN ARRIGARRIZKO BORROKALDIARI.

Kondaira unen leenbiziko zatian utzi ditugu euskaldun kementsus ta Don Quijote ospatsua, beren ezpata biluziak goraturik, bi ukaldi gaitzak elkar ematekotan, iduri baizuen, ideki bear zuela batak bertzea ta burutik beiti erdibitu granada bat ebakitzen den bezala, erdiz-erdi jotzen bazuten bedere.

(2) Estualdi larri untara nintzengan, moztua gelditu zen alako

(1) Cervantesek vizcaíno deitzen duena, nik deitzen dut euskalduna ta ez bizkaitarra, guziek dakigulakotz, aldi ayetan vizcaínos deitzen zituzten euskaldun guziri: Cervantesek ez bide zeukan gogoan bizkaitarrak bakarrik, baizik euskaldunak.

(2) Argiago aditzeagatik zatitzen ditut euskera-ratzean, Cervantes'en lerrokada luze zenbeit, ezdelarik ala ipuyaren mamia gaitzen. J. Benaventek dion bezala, ongi itzulikatzeke ezta itzez-itzez egin bear, baizik egilleak erran nal duena (emen Cervantesek) eman euskaraz aalik argienik eta ederkiena.

kondaira mamitsua, egileak aren berri guri eman gabe eta erran ere gabe non arkitu litekean kondaira'ren jarraipena.

Biotz min andia artu nuen au ikustean eta irakurgai laburraren atsegiña, atsekabea bilakatu zitzaidan, gogoeta egonik zein gaitz zela ipui mamitsu arek, ene iduriko orañik ainbertze eskas zuena ren achemateko.

Ezinezko gauza zitzaidan eta oitura on ez den bezala, orrelako zaldun andi batek, jakintsun bat ez izatea, zaldun aren beinere ikusi ez diren gertakarien idazteko lana, bere gain artu lezakeana.

Gerta gayen bila, diotenez, dabiltzan zaldun ibildari orietarik iñori ere ezpaitzaio eskastu alako idazle jakintsun bat. Zeren zaldun orietarik bakochak bazuen bere beteko jakintsun bat edo bi, ez bakarrik bere egintzeen berri ematen zutena, baizik eta beren gogoeta ñimi-ñoenak eta umekeriak ere, gordeenak izan arren, eta beraz orrelako zaldun ona etzen ain zoricharrekoa agertu bear, ez izateko Platir eta bere idurikoek izan zutena.

Siñeskaitza zitzaidan, beraz, olako kondaira aipagarria motz ta elbarri gelditzea, ta gauza guzien iresle ta ondazale den astia edo denbora ren *erdoila* egiten nuen errudun, nonbait eskutatatu edo ondaturik bide zeukalakotz gure ipuia.

Bertzalde, bere gutunen artean arkitu baiziren "*Desengaño de celos*" eta "*Ninfas y pastores de Henares*" deituak, iduritzen zitzaidan Don Quijote'ren kondaira ere, ok bezain irakurgai oraitsu koa litzakela, ta idatzirik ezpazagon ere, bere errikoen gogoan, edo inguruko erritarren oroitzapenean bizirik egon-en zela.

Iduri unek shoratuta nadukan ta gutziatsu, Mancha'ko Don Quijote gure españatar ospatsuaren bizitza ta gertakizun guziak egiazki ta diren bezala ikasteko, Mancha'tar zaldunerien argi ta eredu izan zena-renak, ta oraiko zoricharreko aldi oketan, Izkiludun Ibildarien lanetan leenik jardun du zena.

Eman zen ere bidegabe koen zuzentzera, alargunen laguntzera, ta zaldi gañean eta zigorra eskuan zebiltzan neskacheen begiratzera, beren birjinetasuna mendiz - mendieta ordokiz - ordoki soinean daramakiten ajetarik.

Gizacharren bat edo *burkoa* ta aizkoradun arroputz orietarik bat, edo erraldoi izigarrien batek ezpazuen neskacha orietarik bat beretzen eta borchatzen, alakoetarik izan zen iragan diren egunetan, bere bizitza'ko lauetan ogei urtetan egun batez ere aterbean lorik egin gabe iragan ondotik il-obira jua zena bere amak erditu zuen bezain osorik.

Diot, bada, ori ta alako bertze gauza askorengatik, gure Quijote lerdena gai dela betiko oroigarrietan goresteko. Eta neri ere ezdirate goragarriak ukatu bear kondaira atsegingarri unen azken zatiaren billa ain erne jasan ditudan nekeengatik.

Badakit, ordea, munduak eskas zukela, baldin zerua ta zoriona nere aldetik izan ezpanitu, eta unen irakurlea geldituko litzakela, bi ordu urren-en begi bazka goño au gabe.

Ara nolatan acheman nuen:

Egun batean, Toledo'ko Alcaná'n nindagoelarik, eldu izan zen mutil bat, gutun eta paper zaar batzu saltzera ziriku-merkatari bati.

Anbatetaraiño irakurzalea bainaiz ni, non, ta, karriketako paper zatarrak ere irakurtzen baititut, nere gutiziari bazka emanaz, artu nuen mutillak saltzen situen palasa ayetarik bat, ta ikusita, ezagutu nuen arabiatar moldetan emana zagoela.

Idazkera ori nik ezautzearren ezpainezaken irakur, bea ibili nintzan an inguruan ba ote zen españeraz dakiten mauri orietarik bat, *mauri aljamiatu* deitzen direnetarik.

Etzen gaitz izan olako itzulika tzaile bat arkitzea: ezeta bertze erdara zaar eta ospatsuagotik itzulikatzen zakienik ere.

Zorionean, bada, arkitu nuen bat, ta esku artean ezarri niolarik gutuna, nere nai ura erakutsi ta, ideki zuen erdi-erditik eta irakurtzen asi orduko irriari eman zen. Galdegin nion, zergatik egiten zion irri, ta erantzun zidan: irakurgaiak orri-egian zekarren oar batzu-engatik. Jakin nai nuela esan nion, ta irriari utzi gabe erran zidan: "Esan dutan bezala, emen bazterrean aushe dago idatzirik: *Toboso'ko Dulzinea unick emen anbat aldiz aipatua, Mancha'ko bertze emazteki edozeñck baño esku ohea izan omen zuen urdaiak gazitzeko*". *Toboso'ko Dulzinea* izen ori nik entzutearekin arritu ta mututurik gelditu

nintzan, bereala susmoak eman zidalakotz gutun ayetan zagokela (1) Don Quijoteren kondaira.

Gogo unetan, leiatu nuen mairua, irakurgaiaren asiera irakur zezan, ta unela eginik, bat-batian arabe-tik gaztelera-ra itzulirik, ala zion, zioela: "Mancha'ko Don Quijoteren kondaira, Cide Hamete Benengeli, arabia-tar kondaira-egileak idatzia".

Zuurtzia andia bear izan nuen, irakurgaiaren idatzpurua entzutearekin artu nuen atsegina, arpegira agertzen ez uzteko, ta ziriku merkatari-ari aitzinduz erosi nition mutilari gutun eta palasa guziak sueldo erdi batean.

Ohartu balitz gutun ekenga nako nere gutiziari, erraz aski iguriki-co luke mutil arek eta nereganik erdietsi ere, eroste aren truk, sei sueldo baño geiago.

Eliza nagusiko gorapetan barrena baztertu nintzan gero mairua-rekin, ta otoiztu nuen, arabiera'tik gaztelera itzulikatzeke gutun ayetan Don Quijotez mintzo ziren guziak, itzik kendu ta eracheki gabe, lan-saritzat nai zuena eskeintzen niola.

Bi arrua maats-shimurra ta bi zazerdi gari bakarrik eskatu zidan ordaintzeko, ongi, itzez-itzez ta asti gutiren buruan itzulikatuko zuela itzeman ta.

Arazoa erreshago nik bururatzeagatik eta eskutik ez uztegitik olako aurkientza ona, ene echera erakarri nuen mairua, ta ilabete bat eterdi baño zerbeit geiagoen buruan itzulikatu zuen guzia, emen da-goan era berean.

Leenbiziko palasa edo kartapazioak zekarren, izan zen bezalache, euskaldunak eta Don Quijotek elkarrekin izan zuten garaikerria'ren iduria: kondairak dion gisa berean: ezpatak goiti, bata bere mazmarroa'kin, bertzea berriz burkoakin. Euskaldunaren zamaria, ain bizi-iduri zagon, ageri baizuen urrundik, alogeran artua zuela.

"Don Sancho de Azpitia" zekusan idatzita euskaldunaren iduriaren azpian, ala bide zelakotz bere izena. "Rocinante" zaldiaren pean, berriz, zegoan ezarria "Don Quijote".

Miragarriki egina zegoan Rocinante'aren iduria: luze, argal ta meatua, bizkarrezurra garai ta goscak jana anbatetaraino, argi, era-

(1) Zgokela = egoten aal zela.

kusten zuelarik oarmenduki eta bidezki eman ziotela "Rocinante" izen ori: euskeraz erran nai baita Zaldioia.

Aren ondoan zagon *Sancho Panza*, kaprestutik astoa kontintzen, tan bere oñetan idazpeturik "*Sancho Zancas*", sabel andi, zangaluze ta soin laburrekoa bide zelakotz, iduriak aski argi aditzera ematen zuen bezala: Orrengatik ezarri bide zioten izen-ordetzat Panza ta Zancas, bi gisetara deitzen baitute kondairan.

Bertze shehetasun zenbeit erran zitezken oraino, baño guziak ardura guchikoak, edestiaren mami ta egiari buruz; edesti batek aski baitu egiatia izatea, charra ez izateko.

Edesti au osoki egiazkoa ez denez zerbait erran baldin badaiteke, bere egilea arabiatarra zelakotz izanen da, berez baitira gezurtiak erri artakoak: ta egiak erraten shurregi ari izan dela eskuzabalegi baño sinets ditake.

Ta ala iduritzen zait, idazkortzakin goraki goretsi bearko zue-netan alako zaldun ona, berariz ishilean iragaiten dela. Gauza au gaizki egina ta gaizkiago asmatua, kondairagileak bear dutelakotz eta alderdikerririk gabekoak, bere gutizia edo beldurra, zalekeri edo ayerkunde guziak alde bat gelditzen direla, deus gutienik ere aldaratu gabe egiaren bidetik.

Edestia edo Kondaira baita Egiaren ama, Astia'ren kidea, Egin-kizunen bilguma Iragana'ren lekuko, Oraiantako oarmen ta eginbide, ta Etorkizuna'ren berri-asmazale.

Kondaira unetan, badakit, arkituko duzula beste edozein ipui baketsu batean gutiziatu leikena ta zerbait onik uts badu, eskier nago eztela izanen gai motzegia zuelakotz, baizik eta bere egile *sharlango* (1) 'arengatik.

Itz batean, kondaira'ren bigarren zatia, itzulpenaren arabera, ala asten zen:

Beren ezpata shorrochak goitira alchatuak, anbateko erra-ichuran zeuden bi gudulari kementsu ta asarretuak, iduri baizuen ortzea, lurra ta lezea mehachatzen zituztela.

Euskaldun samurtua izan zen leenik jo zuena, anbateko indarra-kin ta ain azkarki, non ezpazitzaion bidean ezpata zearkatu, ukaldi

(1) *sharlango* = galgo (Elizanburu)

bakar arekin bukatua zen bere garaikerrea, baita ere gure zaldunaren gertakari guziak.

Zorionari esker, ongi geritzatua zagon gure jauna gertakizun andiogoetarako, ta, zorionak makurtu zuen bere etsayaren ezpata.

Soin ezkerreko aldean jo bazion ere, etzion beste minik egin, baizik eta alde ortako burdinjautzia, urratu, puskatu burdinezko kapelaturta ta ereman belarri erdia, gaizki zanpatua utzirik, ura guzia lurreratuz geroz ondamen izigarrian.

¡Alajainkoa! Nork erran lezake orai zeatzki, gure Mancha'tarra ren biotz barreneko asarrea, orren negargarriki bere burua ikusi zuelarik!

Ez da geiago erran bear aushe baizik; zutitu zela berriz oiñetako irozkaietan (1) eta bi eskuz tinkiago estuturik bere ezpata, eman zion euskaldunari anbateko ukaldia burkoan eta buruan berean non burkoa izan espalu bezala, mendi bat gañera erori balitzaio lez (2), asi zen odola zeriola sudur, ao ta belarrietatik, doidoia gelditu baizen erori gabe bere zamariaren lepoa besarkaturik.

Ala ere, oñak atera zituen oinburdinetatik eta gero besoak lazatu, ta zamari izitua, ikaragarrizko ukaldiaren-gatik, lasterrari eman zen larrean, jauzi zenbeiten buruan bere jabea lurrera bota baizuen.

Adi-adi zagon Don Quijote euskaldunari so, ta ikusi zuelarik erortzen, jautsi zen bere zalditik ta urbildu zitzaion zalui: begietan beretan paratuz bere ezpataren mutur shorrocha, bake emateko erran zion, bestela bertan burua moztuko zakola.

Konorturik gabe baizagon euskalduna etzuen itzik yardetsi: gaizki ibiliko zen, ain itsutua zagon Don Quijote, zaldiguardian zeuden andereak orduarte atsekabe andiarekin borroka guzia ikusi zutenak, urbildu ezpazitzaien ura zagon tókira biotzetik eskatzera, esker onez, otoi, bizia barkatzeko beren ezkutari edo mutilari.

Don Quijotek orduan yardetsi zioten oso arro tan andizki: "Bozik eginen dut, beraz, nere andere ederrak, eskatzen dautazuena, bañan baldintza bati esker: zaldun unek itzeman akidala joanen dela Toboso errira ta berdingabeko Dulcinea anderearen aitzinean aurkez-tuko dela, andere arek untaz nai duena egiteko.

(1) irozkaietan = estrifos.

(2) lez = legez = bezela.

Betere oarteman gabe Don Quijotek eskatzen zuenaz ta Dulcinea ori nor zitekean ere galdegin gabe, baietz esan zioten andre izitu ta atsekabetu ayeke, beren ezkutari edo mutilak eginen zuela arek nai zuen guzia.

“Itzematzen dautazuenarengatik eztiot nik geiago batere minik eginen, berak ongi aski irabazi duen arren”.

